

I. Котюк,
доктор юридичних наук
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Слідчі дії як засіб розв'язання пізнавальних завдань у сфері судочинства

Ключові слова: слідча дія, пізнавальні завдання, судочинство.

Оскільки згідно зі ст. 2 КПК одним із головних завдань кримінального судочинства є швидке і повне розкриття злочинів та викриття винних у їх скоєнні, то згідно зі ст. 4 КПК суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення осіб, винних у його вчиненні, і до їх покарання, а згідно зі ст. 23 КПК – й виявити причини та умови, які сприяли вчиненню злочину. На обов'язку означених суб'єктів вжити “всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи” наголошується і в ст. 22 КПК [7].

Але постає питання, що ж являють собою ці “передбачені законом заходи”?

На жаль, прямої відповіді на це питання у чинному КПК немає і лише логічне тлумачення його завдань та окремих статей дає підстави для певних висновків з цього приводу. Зокрема того, що як досудове слідство, так і судовий розгляд справи являють собою процес пізнання, спрямований на встановлення наявності та обставин вчинення такого юридичного факту, як злочин, і прийняття на цій основі обґрунтованого рішення про відповідальність за нього.

А оскільки це пізнання здійснюється в рамках правовідносин, то воно повинно

здійснюватись за допомогою засобів, визначених законом і насамперед у формі доказування. При цьому вважається, що процедура збирання і оцінки доказів, та оперування ними в процесі доказування здійснюється шляхом проведення слідчих дій, які визначені законом. Але постає й питання, що ж являють собою ці дії, бо в чинному КПК про це фактично не сказано нічого.

А оскільки в КПК немає ні визначення, ні загального переліку слідчих дій, то вченими ними визнаються: допит, очна ставка, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, перевірка показань на місці, огляд, освідування, обшук, виїмка, отримання зразків та призначення експертизи [9, 385]; допит свідка, потерпілого, затримання підозрюваного, допит підозрюваного, обвинуваченого, експерта, очна ставка, огляд, екстумація трупа, освідування, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки й обставин події, обшук, виїмка, призначення експертизи [11, 234]; огляд місця події, місцевості, приміщення, предметів і документів, трупа; освідування обвинуваченого, підозрюваного, свідка і потерпілого; пред'явлення для впізнання живих осіб, предметів, трупів і фотографій; обшук; виїмка; слідчий експеримент; призначення та проведення експертиз [15, 244]. Але наведені переліки свідчать про те, що

з приводу того, які дії є слідчими, єдності поглядів вчених немає. Неоднаково сприймаються й окремі з названих слідчих дій. Зокрема, у кожному з наведених переліків названо судову експертизу, але, наприклад, І. Лузгін її вважає не слідчою дією, а лише дією, спрямованою на управління процесом розслідування [8, 96]; О. Ейсман її поряд зі слідчими діями вважає самостійним способом збирання доказів [5, 112]; що судова експертиза не є слідчою дією вважає й С. Шейфер [19, 38].

Виникає й питання – чи є слідчою дією, наприклад, порушення або відмова в порушенні кримінальної справи (ст. 98, 99); розшук обвинуваченого (ст. 139); взяття під варту (ст. 155); накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 187) тощо, адже в ході досудового слідства вони проводяться, але в наведених переліках слідчих дій про них не згадується.

Що ж до наукового визначення поняття “слідчі дії”, то воно тлумачиться як пристосовані до отримання й передавання певного виду інформації, передбачені процесуальним законом в вигляді правил, комплекси пізнавальних та посвідчувальних прийомів та операцій збирання і перевірки доказів, які здійснюються безпосередньо слідчим (судом) [9, 383]; регламентовані процесуальним законом дії органів досудового розслідування, спрямовані на виявлення, закріплення, вилучення, перевірку та дослідження доказів [20, 715]; передбачені законом прийоми збирання доказів у кримінальній справі [16, 1234]; система правових приписів, що визначають підстави проведення, умови виконання, зміст і форму пізнавальних, правозабезпечувальних і посвідчувальних операцій, спрямованих на виявлення і закріплення доказової інформації, що міститься в слідах досліджуваного об'єкта [19, 20]; дії по збиранню і перевірці доказів, які здійснюються слідчим, органом дізнання, прокурором і судом [3, 627]. Іноді це поняття тлумачиться в широкому – як будь-які передбачені законом дії слідчого, які здійснюються ним в ході розслідування, та у вузькому – як лише ті його дії, які

здійснюються з метою збирання доказів, значенні [15, 244].

Але питання загострюється й тим, що поряд з поняттям “слідчі дії” в теорії і практиці кримінального процесу та криміналістики використовуються й поняття “процесуальні дії (діяльність)”, “непроцесуальні дії”, “заходи процесуального примусу”, “запобіжні заходи”, “оперативно-розшукові дії та заходи” тощо.

Причому поняттям “процесуальні дії”, “процесуальна діяльність”, у довідковій літературі визначення не дається. А, наприклад, М. Строгович вважав, що процесуальні дії – це здійснювані в ході розслідування і вирішення кримінальних справ дії органів слідства, прокуратури і суду, які здійснюються у визначеному законом порядку і у визначеній законом формі [18, 181]. Але якщо погодитися, що процесуальні дії – це лише дії органів слідства, прокуратури і суду, то це дає підстави для висновку, що інші учасники процесу можуть здійснювати лише непроцесуальні дії. Але ж є очевидним, що процесуальні дії можуть здійснювати й інші учасники процесу, наприклад, заявити клопотання. Не ближче до істини й О. Бойков, на думку якого діяльність, пов'язана з порушенням, розслідуванням і розглядом кримінальних справ, складається з окремих процесуальних дій учасників процесу [2, 52], оскільки тут можуть здійснюватись й непроцесуальні дії, прикладом яких є гласні й негласні оперативно-розшукові заходи [4; 12]. А будь-яка діяльність складається із дій і саме дія і є її проявом [13, 128].

Аналіз наведених поглядів вчених свідчить про те, що відсутність у КПК визначення та загального переліку слідчих дій зумовило те, що питання щодо визначення поняття “слідчі дії” та переліку їх видів залишається відкритим.

Водночас, відповідь на питання, які ж дії здійснюються в ході розкриття і розслідування злочинів, можна дати, лише провівши їх класифікацію, яка може здійснюватись за різними підставами, зокрема: за їх суб'єктами слід розрізняти слідчі та судові дії, дії прокурора, захисника, інших

учасників процесу; за їх правовим значенням – процесуальні та непроцесуальні дії; залежно від місця дії в системі дій у справі, а отже й залежно від часу (послідовності) їх проведення – початкові та подальші; залежно від їх актуальності – невідкладні та інші тощо.

Але варто брати до уваги, що однією з головних підстав класифікації будь-яких дій є їхня мета, що й дає підстави в усій діяльності, спрямованій на розкриття і розслідування злочинів та судовий розгляд кримінальних справ, насамперед розрізняти дії, спрямовані на формування доказів і їх процесуальних джерел [11, 118]. Проте оскільки лише формуванням доказів ця діяльність не вичерпується, бо за таких обставин вона втрачала б сенс, то у її структурі слід виділити й дії, спрямовані на їх дослідження, оцінку та використання [6].

Отже, кримінально-процесуальні дії – це визначені та регламентовані процесуальним законодавством дії, що здійснюються учасниками кримінального процесу в зв'язку з порушенням, розслідуванням і розглядом кримінальних прав.

В свою чергу серед процесуальних дій умовно вирізняються й слідчі дії. При цьому слід виходити й з того, що поняття “слідчі дії” походить не від слова “слідчий”, а від слів “слід”, “розслідування”, а тому такі дії можуть здійснюватись не тільки слідчим, а й іншими уповноваженими на це органами – судом в ході судового слідства, прокурором, органом дізнання. Саме тому й не можна погодитись ні з тим, що слідчі дії – це лише дії слідчого [15, 244], ні з тим, що це лише дії органів досудового слідства [20, 715], ні з тим, що слідчі дії спрямовані на виявлення і закріплення доказової інформації [19, 20], оскільки доказова інформація – це не докази, а тому може бути отримана й непроцесуальним шляхом. Прикладами способів отримання такої інформації є передбачені у ст. 94 КПК приводи до порушення кримінальної справи.

Що ж до думки, що всі інші, передбачені КПК дії, які не є слідчими, необхідно іменувати “процесуальними діями” [17, 50], то

вона позбавлена логіки, оскільки за такого підходу складається враження, що саме слідчі дії є непроцесуальними.

Основою ознакою, що дає підстави виділити слідчі дії з-поміж інших дій, які здійснюються в ході кримінального судочинства, є їх спрямованість на формування, дослідження, оцінку та використання доказів і їх процесуальних джерел. Саме тому вони не можуть бути ні непроцесуальними діями, ні допоміжними, забезпечувальними чи посвідчувальними діями. Не випадково однією з важливих ознак слідчих дій є й те, що вони, за винятком огляду місця події, можуть проводитися лише після порушення кримінальної справи.

Непереконливим є й намагання окремих вчених вилучити з числа слідчих дій судову експертизу на тій підставі, що експертне дослідження проводиться не слідчим, а експертом. Адже слідчий взагалі не проводить ніяких досліджень оскільки по суті його діяльність спрямована на здійснення лише фактофіксуючої функції, тобто фіксації у визначеній законом спосіб того, що є очевидним. А очевидним є те, що сприймається однозначно на емпіричному рівні пізнання. Більше того, щоб і на цьому рівні уникнути суб'єктивізму, у більшості випадків слідчий проводить слідчі дії з участю понятих. І ніякі результати теоретичних розмірковувань слідчого доказами не визнаються. Коли ж слідчому необхідно отримати неочевидні – вивідні знання, то для цього й проводиться експертиза, причому безвідносно до того, чи володіє він відповідними знаннями, щоб самому розібратись у питанні, що виникло в ході розслідування, чи ні.

Викладені аргументи, а також систематичний та логічний аналіз змісту розділу 2 КПК “Порушення кримінальної справи, дізнання і досудове слідство” дають підстави для висновку, що чинним КПК України передбачені такі слідчі дії, як: порушення кримінальної справи, допит, очна ставка, пред'явлення для впізнання, обшук, виїмка, огляд, освідування, відтворення обстановки та обставин події, призначення експертизи, пред'явлення обвинувачення.

Однак крім слідчих дій, допоміжними, забезпечувальними у цій діяльності є й такі передбачені КПК процесуальні дії, які можуть проводитися як до порушення справи, так і в ході провадження у ній, як: відібрання пояснень, витребування предметів і документів, одержання їх від учасників процесу та інших фізичних і юридичних осіб, вимога про проведення ревізії, отримання зразків тощо.

А поряд з процесуальними у сфері судочинства можуть здійснюватися й непроцесуальні дії, які також мають допоміжний, забезпечувальний характер. Це, наприклад, оперативно-розшукові заходи, особисте дослідження слідчим певних об'єктів, висування версій, планування та прогнозування ходу і результатів своїх дій, технічне оформлення справи тощо. Окремі з них можуть бути регламентовані спеціальними законами або відомчими нормативними актами, як, наприклад, оперативно-розшукові заходи, а інші повинні здійснюватись з дотриманням загальних принципів судочинства та морально-етичних правил. Але оскільки процедура доказування повинна здійснюватись у спосіб, визначений процесуальним законом, то саме тому процесуальна та непроцесуальна діяльність у сфері судочинства повинні чітко розмежовуватись, оскільки їх змішування або ж заміна процесуальної діяльності непроцесуальною ставить під загрозу демократичні принципи судочинства [10, 13]. Водночас тісний зв'язок між цими видами діяльності є очевидним, оскільки "процесуальна діяльність без застосування непроцесуальних методів була б неможливою, а непроцесуальна діяльність без подальшого використання її результатів – безцільною" [1, 80].

Список літератури:

1. *Бедняков Д.И.* Непроцессуальная информация и расследование преступлений / Д.И. Бедняков. – М.: Юрид. лит., 1991.
2. *Бойков А.* Система советского уголовного процесса, процессуальные действия / А. Бойков // Курс советского уголовного процесса: Общая часть. – М.: Юрид. лит., 1989.
3. Большой юридический словарь / под ред. А. Сухарева, В. Зорькина, В. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1998.

Варто підкреслити й те, що поділ дій на процесуальні, в тому числі слідчі, та непроцесуальні має конкретно-історичний характер, оскільки аналіз тенденцій законодавчої регламентації кримінального судочинства дає підстави для висновку, що вона відзначаються появою нових слідчих дій і насамперед з числа тих, які до останнього часу були непроцесуальними, але виправдали себе з погляду ефективності та відповідності букві і духу закону.

Викладене дає підстави для таких висновків: 1) серед процесуальних дій у сфері кримінального судочинства умовно вирізняються й слідчі дії, основою ознакою яких є їх спрямованість на формування, дослідження, оцінку та використання доказів і їх процесуальних джерел; 2) систематичний та логічний аналіз чинного КПК дає підстави для висновку, що ним передбачені такі слідчі дії, як: порушення кримінальної справи, допит, очна ставка, пред'явлення для впізнання, обшук, виїмка, огляд, освідування, відтворення обстановки та обставин події, призначення експертизи, пред'явлення обвинувачення; 3) крім слідчих дій, допоміжними, забезпечувальними при формуванні доказів є й інші передбачені КПК процесуальні дії, наприклад: відібрання пояснень, витребування предметів і документів, одержання їх від учасників процесу, інших фізичних і юридичних осіб, вимога про проведення ревізії, отримання зразків тощо; 4) у сфері судочинства можуть здійснюватися й непроцесуальні дії, якими є оперативно-розшукові заходи, особисте дослідження слідчим певних об'єктів, висування версій, планування та прогнозування ходу і результатів своїх дій, технічне оформлення справи тощо.

4. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2008.
5. Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1976. – Вып. 25.
6. **Котюк І.** Теорія судового пізнання: монографія / І. Котюк. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2006.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К.: Атіка, 2002.
8. **Лузгин І.М.** Методологические проблемы расследования / И.М. Лузгин. – М.: Юрид. лит, 1973.
9. **Миньковский Г.** Следственные действия / Г. Миньковский // Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1973.
10. **Михеєнко М.М.** Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М.М. Михеєнко. – К.: Вища школа, 1984.
11. **Михеєнко М.** Кримінальний процес України: підручник / М. Михеєнко, В. Нор, В. Шибіко. – К.: Либідь, 1999.
12. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / Наук. ред. В. Нор. – К.: Юрінком, 1995.
13. **Ожегов С.И.** Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; под ред. Н. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1988.
14. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
15. Руководство для следователей / под ред. Н. Селиванова, В. Снеткова. – М.: ИНФРА-М, 1998.
16. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. С. Ковалев. – М.: Советская Энциклопедия, 1979.
17. **Соловьев А.Б.** Совершенствование общих положений о следственных действиях / А.Б. Соловьев // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1984. – Вып. 41.
18. **Строгович М.** Курс советского уголовного процесса / М. Строгович. – М.: Наука, 1968. – Т. 1.
19. **Шейфер С.А.** Следственные действия / С.А. Шейфер. – М.: Юрид. лит, 1981.
20. Юридичний словник / за ред. Б. Бабія, В. Корецького, В. Цветкова. – К.: УРЕ АН УРСР, 1974.

РЕЗЮМЕ

На основании анализа действующего законодательства и специальной литературы вносятся предложения по совершенствованию подходов к определению понятия и видов следственных действий.

SUMMARY

On the basis reasoning from review of the current legislation and specialist literature, it is suggested to improve approaches related to definition of concept and types of investigative actions.

Подано 09.06.09